

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin Sərəncamı ilə "Nizami Gəncəvi ili" elan edilmiş 2021-ci ilin bitməsinə çox qalır. Demək, tam doqquz ayı başa vurduq. O doqquz ay ki kainatın ən böyük möcüzəsi, yarımların ən şərəfli olan İNSAN bir qətrə sudan insan şəklinə düşmək və Yer üzünə doqulmaq üçün bu müddət qədr yol keçir...

Demək, canlı bir orqanizm olan Nizami Gəncəvi ilinin nizamişünaslığı da artıq doğulmuşdur və mübarək qədəmlərini monitor və kağız üzərinə qoymaqla bütün gözəlliyi və möhtəşəmliyi ilə cəmlənmişdir. Yubiley tədbirləri çərçivəsində yazılıb nəşr edilən, eləcə də müxtəlif qurumların seve-sevə keçirdikləri rəngarəng tədbirlər dövlət səviyyəsində dəstəklənən dahi şairimizə qarşı özünü göstərən bir ümum-xalq sevgisi təsiri başlıca qədimdir.

Ancaq hər bir yubileyin başlıca əlamətdar hadisəsi - "gözəllərin axıra qalmış" - yubilyar haqqında dünyanın müxtəlif dillərində çap edilmiş tanıtma kitabıdır. Sevinirik ki, dahi Azərbaycan şairi və müfəkkiri Nizami Gəncəvinin 880 illik yubileyi münasibətilə də belə bir tanıtma kitabı dünyanın doqquz dilində nəşr olunmuşdur... Bəli, bu da bir simvol sayılmalıdır ki, "Nizami Gəncəvi ili"nin məhz doqquzuncu ayında belə bir möhtəşəm kitab "dünya işığına" çıxmışdır.

Nizami dühasının mükəmməl elmi təqdimatı

O da az sevincdirici deyil ki, bu cür qiymətli tanıtma kitabı başqa birisinin deyil, məhz çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının ən böyük nümayəndələrindən biri, humanist elminin başbəli, akademik İsa Həbibbəylinin qələmindən canlanaraq, dahi Nizamini bütün dünyaya bir daha tanıtmışdır, onun əsərlərindəki yüksək humanist idealları yenidən qiymətləndirməyə və onların çağdaş əhəmiyyətini daha qabarıq şəkildə vurğulamağa yol açmışdır.

Bu janrdə və bu formadə nizamişünaslıq kitabının nəşrini zəruri edən amillərdən biri də budur ki, son dəfə Azərbaycan nizamişünaslığında bu tipli əsər düz 40 il bundan öncə rus və ingilis dillərində görkəmli nizamişünas alim, AMEA-nın müxbir üzvü, mərhum Azadə xanım Rüstəmovanın qələmindən çıxmış və lap çoxdan bibliografik nadirəyə çevrilmişdir.

Bundan başqa, bu keçən 40 il ərzində Nizamişünaslıq elminin özü də iri addımlarla inkişaf etmiş və yeni rəkrusdə ümumiləşdirilərək sistemləşdirilməyə, eyni zamanda humanitar elmin çağdaş səviyyəsindən yeniləşdirilməyə və qiymətləndirilməyə olan ehtiyacını heç də gizlətməmişdir. Elə buna görə də 40 ilin "aclarını" aradan qaldırmaqda böyük tələbat duyan Nizamişünaslıq dünyası belə bir qiymətli əsərin ortaya çıxmasını səbirsizliklə gözləyirdi. Gözləyirdi və nə yaxşı ki, bu işar üzün səmisi: 440 səhifəlik sanballı bir əsər məxatiblərinə və Nizami Gəncəvi sevrələrinin ixtiyarına verildi: "İsa Həbibbəyli. Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi (Azərbaycan, türk, ingilis, rus, alman, Çin, polya, gürcü, Ukrayna və bolqar dillərində). Bakı: "Elm", 2021".

Kitab Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin 2000-ci il mayın 24-də dahi Nizami Gəncəvinin vəfatı ilə əlaqədar keçirilən məqbərəsinə ziyarət edərkən söylədiyi bu tarixi sözlərə acaqlı: "Bütün Azərbaycan xalqı Nizami Gəncəvi ilə fəxr edir. Onun əsərləri təkcə şəirdən ibarət deyildir, onların hər birində böyük elm var, böyük fəlsəfə, dahi fikirlər var. Buna görə də onun əsərləri də yaşayır, özü də yaşayır".

Növbəti səhifədə, təbii ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyev ideyalarının həyatını bütün sahələrdə qüdrətli davamçısı və yüksək səviyyədə inkişaf etdiricisi olan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2014-cü il yanvarın 24-də Gəncədə Nizami Gəncəvi Muzeyinin açılışı zamanı söylədiyi aşağıdakı dərin-mənəvi sözlər təqdim edilir: "Dünya ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi, dahi Azərbaycan şairi və müfəkkiri Nizami Gəncəvi bəşəriyyətin bədii fikir salnaməsində yeni səhifə açmış nadir şəxsiyyətlərdəndir. Nəhəng sənətkarın xalqımızın mənəviyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmiş parlaq ışırlardan biri Şərqi misilsiz mədəni sərvətlər xəzinəsində özünəməxsus layiqli yerini qoruyub saxlamaqdadır".

Qeyd etdiyimiz kimi, Azərbaycan dilindən başqa dünyanın daha doqquz dilində Nizamini tanıtma kitabı öz doğma xalqının dilindəki 70 səhifəlik öçerkə acaqlı. Bəri başdan deyim ki, bu öçerk eyni il türk, ingilis və rus dillərində də hər biri həmin həcmdə olmaqla tərcümə edilmişdir. Bizim kitab barədə mülahizələrimiz də daha çox bu öçerkdən Azərbaycan dilindəki variantı üzərində qurulacaqdır.

Akademik İsa Həbibbəyli həmişə təvəzökarlıqla özünün Nizamişünas olmadığını desə də, kitabın elə ilk səhifələrindən qarşında məhz mükəmməl bir nizamişünas qələmindən çıxmış əsərin olduğunu düşünməkdən özünü saxlaya bilmirsən. Bu yerdə mənim yadıma öçerkin sonuna yaxın - "Nəticə" hissəsində İsa Həbibbəylinin özü tərəfindən verilən bir ritorik sual və onun da dolğun cavabı yadıma düşür:

Kimdir Nizami?
Bu suala verilmiş ən yüksək cavab belədir: Şeyx Nizami və Azərbaycan ədəbiyyatının Makedoniyalı İskənderi!"

Buna analoji olaraq mən də belə bir sual-cavab yazmaq istərdim:
Kimdir nizamişünas?

Təkcə dəri dilini bilib, Nizami Gəncəvi əsərlərini orijinaldan oxuya bilənmi? - Yox!
Belələrinin də mətnşünas kimi əmayını yüksək qiymətləndirmək lazımdır. Lakin bu suala verilən ən yüksək cavab belədir: Nizami Gəncəvi irsini genetik səviyyədə anlayaraq dərinləşdirən qavrayan, orijinal və ya tərcümədən oxumasın-

dan asılı olmayaraq, peşəkər ədəbiyyatşünas səviyyəsində nəzəri cəhətdən ümumiləşdirə bilən tədqiqatçı! Əlbəttə, Azərbaycan nizamişünaslığı tarixində bu cür presedentlər olub və bu gün onların adlarını biz fəxrle çəkə bilərik:

AMEA-nın haqqı üzvü, akademik Məmməd Cəfər Cəfərov!

AMEA-nın müxbir üzvü, akademik Yaşar Qarayev!

Professor Arif Hacıyev!
Adlarını çəkdiyim, sözün əsl mənasında bu üç nizamişünas alim məhz dərin nəzəri təfəkkürə söykənərək, tərcümə mətnlərinin verdiyi poetik informasiya əsasında Nizami Gəncəvi yaradıcılığının elə problemlərini çözmüşlər ki, onlar indi də özünün dərin elmi əhəmiyyətini saxlamaqdadır.

Akademik İsa Həbibbəyli də məhz bu cür nizamişünaslar nəslinə mənsubdur. Ona görə ki, o, hər şeydən öncə, çağdaş ədəbiyyatşünaslığımızın böyük nəzəriyyəçilərindən biridir və bu istedad ona imkan verir ki, dövründən və dilindən asılı olmayaraq, hər hansı bir yazıçı və şair haqqında sanballı, orijinal fikir söyləsin və bu sahədə yeni bir yol açsın!

Bütün hallarda "Ədəbi şəxsiyyət və zaman" kitabında (2017, 1067 səh.) Azərbaycan ədəbiyyatının minilliklər ərzində keçdiyi inkişaf yolunun bütün tarixi mərhələlərində özünü müəllifi olduğu yeni dövlətdərkə konsepsiyası əsasında klassik ədəbiyyatdan yeni dövrə, oradan da müstəqillik mərhələsinə qədər müxtəlif əsərlərdə yaşayıb-yaratmış 67 yazıçı və şair (o cümlədən də Nizami Gəncəvi) haqqında çap etdirdiyi portret-öçerklərdə nümayiş etdirdiyi yüksək professional akademik İsa Həbibbəylinin yaşadığı dövrdən və mənsub olduğu ədəbi cərəyanlardan asılı olmayaraq, klassiklərimiz və müasirlərimiz olan sənətkarlar haqqında sözün əsl mənasında mükəmməl elmi sözlər demək ehtiyacını aydın surətdə nəzərə çarpdırır. "Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi" kitabı da İsa Həbibbəylinin dərin elmi bilikləri və yüksək elmi-nəzəri dünyagörüşü məlik bir professional ədəbiyyatşünas olduğuna göstərir.

Bu baxımdan mənə elə gəlir ki, İsa müəllim hər halda özünün nizamişünas olmadığını haqqında təvəzökarlıqla dediyi fikrə bir də qayıtmalı və təqdimatı yanaşmalıdır...

"Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi" tanıtma kitabının başlıca tezisləri ahata edən "Giriş"dən sonra akademik İsa Həbibbəyli Nizamini tərcümeyi-halı haqqında ayırtma-qədimdən bu günə qədər yazılan məlumatları ümumiləşdirərək, bir sıra yeni fakt və polemik fikri də elmi dövlətyayə qatıraraq yaddan çıxarmır və onlara öz münasibətini bildirməklə qalmayıb, həm də tərəfdarı olduğu fikrin sübutu üçün möhkəm və əsaslandırılmış dəlillər gətirir. Məsələn, Nizamini Gəncədən kanara çıxdığı yeganə sə-

ferin təfərrüatları bir zərgər daqqıqlığı ilə araşdıran müəllif vaxtilə professor Rüstəm Əliyevin bu barədə yazdıqlarından sonra sebrilə, addım-addım irəliləyərək belə bir inandırıcı möhkəm qənaətə gəlir ki: "...Nizami Gəncəvinin Qızıl Arslanla görüşmək üçün Zəngəzur bölgəsinin Şəki kəndinə etdiyi yeganə səfər 1187-ci ilin iyun ayında baş vermişdir" (səh. 16).

Mələmür ki, başqa Şərq klassikləri kimi, Nizami Gəncəvinin də elmi tərcümeyi-halını yazmaq çox çətin, bəlkə də mümkünsüz bir işdir; çünki şairin özünün verdiyi məlumatlardan başqa əlimizdə heç bir sanballı qaynaq yoxdur. Ancaq təbii ki, akademik İsa Həbibbəyli şəriş-təli bir ədəbiyyat tarixçisi və nəzəriyyəçi alim ki-

mi burada da ruhdan düşmüş və ilk baxışda əhəmiyyətsiz görünən ən xırda detalları da işə cəlb etməyi və onlardan faydalanmağı bacarır. Bu baxımdan nizamişünaslıqda heç də birmənəli olmayan "Əxilər" təşkilatı ilə əlaqənin məhz nəzəri səviyyədə təqdim edilərək əsaslandırılması, dahi şairin nəsil şərəfinin və hətta ən yaxın dostunun kim olmasını konkretləşdirərək təqdim olunması da maraqlı doğurmaya bilirdi.

Kitabın növbəti bölmələrində Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı "Lirikası" və ayrı-ayrı poemaları üzrə nəzərdən keçirilir. Bu bölmələrdə də akademik İsa Həbibbəyli bir xülasəçi (buna Orta əsrlərdə "təlxis" də deyirdilər) kimi çıxış etmir, əksinə, Nizami Gəncəvi yaradıcılığına yeni rəkrusdə baxaraq, bu baxımdan yeni mənalər və məqamlar üzə çıxarmağa çalışır. Məsələn, Nizami lirikası haqqında indiyə qədər məncə heç kimin ağlına gəlməyən belə bir cəsarətli fikir ancaq nəzəriyyəçi alim tərəfindən irəli sürülə bilər: "Nizami Gəncəvi poemalarının başlanğıc hissələrindəki minacət, nəti, mədhyyə və fəxriyyətlər, şairin lirik ricası kimi istifadə etdiyi saqinmələr də müxtəlif poetik formalarlardır" (səh. 33).

Doğrudan da, indiyə qədər adı çəkilən janrlar Nizami poemalarının məntəhdə olduğu üçün avtomatik olaraq onun lirik yaradıcılığında kənarlaşdırılıb, halbuki akademik çox doğru olaraq müəyyənləşdirdiyi kimi, bu janrlar da Nizami lirikasının kontekstində öyrənilməlidir.

Nizami Gəncəvi irsinin beş ləçəkli sölməz güllü olan "Xəmsə"nin tanılmasında da akademik İsa Həbibbəyli ədəbiyyat dərslərində və ədəbiyyat tarixlərində rast gəldiyimiz sönük təsvirlərdən fərqli olaraq, hər bir poemani canlı orqanizm kimi təqdim etmək yolunu tutur və bu məqsədinə yüksək elmi səviyyədə nail olur. Hələ bunlar da azmış kimi, akademik İsa Həbibbəyli dərin elmi fikirlərini elə bir obrazlı dillə təqdim edir ki, oxucunu öz cazibə sahəsinə salıb tədqiqat birləfəssə oxumağa məcbur edir. Məncə, yazıların terminoloji lüğətə döndərlər, yarım səhifəlik anlaşılmaq cümlələrlə, qupquru akademiklərlə özlərini göstərənər bu baxımdan akademik İsa Həbibbəyildən çox şey öyrənə bilərlər. Faktların aydın təqdimatı, yenilik meyli, elmi-nəzəri təhlillərin aparılması və nəticə səviyyəsində ümumiləşdirilməsi, hətta obrazlı dəyərlandırilmələri onun tədqiqatlarının mahiyyətini təşkil edir.

Kitabda diqqəti çəkən cəhətlərdən biri də - sanki lirik ricası kimi qısa və sərrast cümlələrlə Nizami Gəncəvinin hər bir poemannı, eləcə də poemalara daxil olan obrazları, elə Nizami Gəncəvinin özünün də daqiq xarakteristikasının və qiymətinin verilməsidir desək, qətiyyənlə yənilməlidir. Bu yöndə bir-iki nümunə verməkdən özümü saxlaya bilirməm:

"Nizami Gəncəvinin poemaları təkrarsız böyük sənət nümunələridir.

"Sifər xəzinəsi" Nizami Gəncəvinin zəngin söz və hikmət xəzinəsidir.

"Xosrov və Şirin" - siyasi hakimiyyətin təqdimatı, eşqin hakimiyyətinin ibretnamiz dastanıdır.

"Leyli və Məcnun" - dünya ədəbiyyatında "Romeo və Cülyetta"dan əvvəl doğulmuş romantik məhəbbət poemasıdır.

"Yeddi gözəl" - dünya ədəbiyyatının yeddi möcüzəsindən biridir.

"İskəndərnamə" - ədalətli hökmdar və ideal cəmiyyət haqqında möhtəşəm mənzum poemadır" (səh.36-37).

Nizami Gəncəvinin Azərbaycan və dünya ədəbiyyatındakı yeri və xidmətləri haqqında aparılmış aşağıdakı uğurlu və orijinal müqayisə akademik İsa Həbibbəyliyə məxsus düstur kimi səslənir. Nizami Gəncəvi dünya ədəbiyyatının Makedoniyalı İskənderidir. İskənderin qitələrlə fəth etdiyi ölkələri Nizami Gəncəvi qələmi ilə fəth etmişdir.

...Nizami Gəncəvi Şərq dünyasının və Azərbaycanın Qərbi ölkələrində və ümumən dünyada ən böyük bələdçisidir.

Tanıtma kitabında verilmiş "Renessans məsələsi" bölməsində Şərq və Azərbaycan renessansı (intibahı) barədə indiyə qədər irəliləmiş konsepsiyaların ümumiləşdirilməsi ilə yanaşı, təbii ki, görkəmli nəzəriyyəçi alim kimi akademik İsa Həbibbəyliyə bu problemə də öz baxış bucağını ifadə edir. Fikrimizə, Nizami Gəncəvi və renessans məsələsinin şərhində aşağıdakı mülahizələr yalnız akademik İsa Həbibbəyliyə məxsusdur. "Dünyanı geniş coğrafi miqyasda aydın şəkildə dərk etməsi Nizami Gəncəvinin renessans dünyagörüşünə məlik müfəkkir sənətkar olduğunu nümayiş etdirir... Bu cəhətdən Nizami Gəncəvi qitələrdən-qitələrə səfərlər etmiş dünyanın ən məşhur sayıqları ilə müqayisə etmək olar. Nizami Gəncəvi Azərbaycan ədəbiyyatının Kolumbu və Magellanıdır.

...Elmi-ədəbi fikirlərinin universallığına görə Nizami Gəncəvi Azərbaycanın Aristotelidir. "İsgəndərnamə" Azərbaycanın və Şərqi Platon Akademiyası funksiyasını həyata keçirən böyük sənət abidəsidir.

...Nizami Gəncəvinin zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığı Şərq intibahı və Qərbi renessansın qovşağındakı ən böyük sənət hadisəsidir".

Nəhayət, çox təbii olaraq, "Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi" tanıtma kitabında beş öçerk "Azərbaycançılıq" bölməsi ilə başa çatır. Az qala yüz ilə yaxın müxtəlif tədqiqatçılar tərəfindən ələk-fələk edilmiş bu problemə də akademik İsa Həbibbəylinin nəzəriyyəçi gözü yeni detallar aşkara çıxarmağa və onları müstəqil dövlətçilik yönündən qiymətləndirməyə nail olur. Belə ki, məktəbi uşağa da məlum olan "Bərdənin tarifi"ni ("İsgəndərnamə") öz yüksək elmi-vətənpərvərlik səviyyəsindən orijinal şəkildə qiymətləndirən akademik İsa Həbibbəyli yazır: "Azərbaycanın qədim Bərdə şəhərinin vafı etdiyi məqamlarda şairin Vətən sevgisi aşkar olaraq qabarıq şəkildə nəzərə çarpır. Şeyrdə Nizami Gəncəvi Tərtər-İstisu, Naçıxvan-Zəngəzur-Şəki səfəri zamanı gördüyü Bərdəni, onun üzər ətrafındakı dağlarda iyun ayındakı təbii mənzərənin ilhamla tərənnüm etmişdir. Eyni zamanda şair Bərdənin timsalında bütövlükdə Vətəni Azərbaycanın gözəlliklərini qürur hissi ilə canlandırmışdır. Bu mənada "Bərdənin tarifi" şairini "Azərbaycanın tarifi" şairi kimi də adlandırmıq olar. Yaxud da şəirdəki "Bərdə nə gözəldir" sözlərini "Ölkəm nə gözəldir" sözləri ilə ifadə etsək, mənə və mətləb dəyişməz" (səh. 66).

Akademik İsa Həbibbəylinin qeyd etdiyimiz tədqiqat janrına artırdığı uğurlu yeniliklərdən biri də kitabın sonunda 40 səhifəlik "Nizami Gəncəvi almanaxı" adlandırıldığı fotoalbumun verilməsidir. Buradakı şəkillər elə seçilmişdir ki, onlara baxmaqda Nizami Gəncəvinin həyatı və yaradıcılığı haqqında əyani təsvirlər əldə etmək mümkündür.

Bütövlükdə akademik İsa Həbibbəylinin "Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi (Azərbaycan, türk, ingilis, rus, alman, Çin, polya, gürcü, Ukrayna və bolqar dillərində)" tanıtma kitabının yazılıb nəşr edilməsi yubiley ilində Azərbaycan elminin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri, həm də bu janrdə yazılmış əsərlər üçün yeni bir elmi üslubun başlanğıcını qoyan əhəmiyyətli monoqrafik əsər kimi qiymətləndirilə bilər.

Böyük Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin xalqımıza və dünyaya akademik İsa Həbibbəyliyin təqdim etdiyi dərinlikdə və ucalıqda tanıtmaq dahi sənətkarın zəngin və çoxcəhətli yaradıcılığının möhtəşəm miqyası ilə təqdim etmək deməkdir.

Teymur KƏRİMLİ
AMEA-nın Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun baş direktoru, akademik